

ПАРАМЕТРИЧНІ ОЗНАКИ ЛІТЕРАТУРНОЇ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОЇ КАЗКИ

Статтю присвячено визначенню основних категоріальних параметрів англійського постмодерністського дискурсу літературної казки (ЛК). У процесі дослідження виділяються такі основні характеристики, як діалогічність, інтертекстуальність, варіативність, фрагментарність, карнавальність.

Ключові слова: постмодернізм, літературна казка, письмо, категорія.

Статья посвящена определению основных категориальных параметров английского постмодернистского дискурса литературной сказки (ЛК). В процессе исследования выделяются такие основные характеристики, как диалогичность, интертекстуальность, вариативность, фрагментарность, карнавальность.

Ключевые слова: постмодернизм, литературная сказка, письмо, категория.

The article is devoted to the definition of the main categorial parameters of the literary fairy tale in British postmodern discourse. In the process of research such categories as dialogism, intertextuality, variability, fragmentation, carnivalization are singled out.

Key words: postmodernism, literary fairy tale, discourse, category.

Інтерес дослідників до творів постмодерністської літератури залишається стабільним протягом усього часу існування цього типу творчості. Проте здебільшого вивченню постмодерністських текстів присвячено наукові розвідки філософів-постструктуралістів і літературознавців, а в лінгвістиці цей феномен усе ще потребує детального, глибокого аналізу. Лише поодинокі мовознавчі праці порушують проблеми текстової організації постмодерністських творів, але немає вітчизняних досліджень щодо особливостей літературної казки епохи постмодернізму.

Загальне поняття про постмодернізм є досить розпливчастим, його розуміють як спробу «виявити на рівні організації художнього тексту певний світоглядний комплекс специфічним чином емоційно забарвлених уявлень» [6, с. 206]. Однак ці уявлення та провідні положення теорії постмодернізму дослідники визначають по-різному, хоч спільною для всіх залишається висловлена Р. Бартом теза про розрив у постмодерністських текстах між означуванним та означеним: людина живе серед означених, тому «означене більше не збігається зі своїм референтом» [1, с. 321]. Наслідком цього є те, що текст втрачає позатекстовий референт, а «значення стає відкритим, варіативним, плюралістичним» [12, с. 22].

Існує безліч різних думок і щодо домінуючих ознак жанру літературної казки. Л. Ю. Брауде вважає, що такою жанровою домінуючою в літературній казці є чарівність, тобто наявність якогось дива в сюжеті, яке відіграє роль сюжетотвірного фактора та допомагає характеризувати персонажів [4, с. 7]. Цю ознаку виділяє і Ю. Ф. Ярмиш, на думку якого, літературна казка є таким жанром, у якому «морально-

етичні й естетичні проблеми» вирішуються через «чарівно-фантастичний чи алегоричний розвиток подій...» [17, с. 177-184]. Звісно, чарівність відіграє вагомий роль у жанровій системі літературної казки, але навряд чи можливо виділити її як домінуючу ознаку цього жанру.

Існує ряд творів, де не відбувається нічого чарівного чи фантастичного, але, через спрямованість на дитячу аудиторію, їх відносять до жанрової модифікації літературної казки. Окрім цього, під вищезгадані параметри підпадають й інші жанри, як, наприклад, байка чи фантастичний роман.

Можна припустити, що складність із визначенням літературної казки як жанру і з виділенням її домінуючих ознак, виникає через нерелевантний метод вивчення цього жанру. Дослідники нерідко застосовували метод прямого зіставлення фольклорних та літературних творів, що заважало визначенню домінуючих ознак жанру літературної казки.

Більш ефективним слід вважати структурно-генетичний підхід, запропонований М. Н. Липовецьким, який базується на ідеї М. М. Бахтіна про «пам'ять жанру» [11, с. 184]. Відповідно до цієї концепції дослідника змістовними елементами літературної казки є чарівно-казковий хронотоп й ігрова атмосфера. (Поняття «хронотоп» було введене в лінгвістичну науку М. М. Бахтіним. У своїй роботі «Форми часу й хронотопу в романі» він визначає хронотоп як «суттєвий взаємозв'язок часових та просторових відношень, художньо освоєних в літературі» [4, с. 121]). До формальних елементів (ознак) казкової поетики можна віднести інтонаційно-

мовленнєву побудову, окремі тропи, стилістичні кліше, лексичні одиниці тощо.

Таким чином, за М. Н. Липовецьким, жанрова структура літературної казки формується за рахунок системної взаємодії ігрової атмосфери твору і факультативних носіїв «пам'яті жанру» чарівної казки. Саме така взаємодія, на думку вчених, може «формувати казку як жанр навіть на фундаменті не казкового, а в основному, образного матеріалу» [11, с. 160].

Етап постмодернізму, який іноді розглядають як ментальний стан (Ф. Ліотар), а не літературний процес, характеризується відторгненням традицій, експериментуванням із формою, структурою та способом оповіді. Знайшовши відображення в архітектурі, кінематографії, мистецтві та літературі, він не зміг не вплинути на жанрове розмаїття літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття й на літературну казку зокрема. Деякі автори розглядають знайомі нам казки крізь призму постмодернізму та поновому «експлуатують» сюжети казок ХVII – ХХ століття, вміщуючи осучаснених героїв у зовсім не ідилічний світ, так схожий на наш.

Постмодернізм не претендує на пряме, об'єктивне відображення дійсності, а навпаки прагне якомога далі відійти від удаваної дійсності. Постмодернізм виявив значний вплив на літературу, давши автору волю, відкривши нові шляхи опису та художні можливості. Таким чином, постмодернізм у літературі значно вплинув на жанр казки, яка стає об'єктом його ігор нарівні з міфічними персонажами.

Сучасна літературна казка зовсім не повинна повторювати народну в її традиційних параметрах. Адаже перші автори жанру літературної казки по суті не мали на меті нічого іншого, ніж переказати народну казку поетичною мовою, відкривши тим самим шлях до «освіченого читача». Сучасна літературна казка вільна у виборі матеріалу та форми, хоча в цьому жанрі все ще залишилися непохитні «правила гри», що базуються на фольклорних традиціях.

Ми не ставимо в статті завдання визначити загальні принципи чи параметри постмодернізму, зважаючи на що лише відзначимо необхідність оперування терміном «дискурс» стосовно постмодерністських творів, що дає змогу подолати семіологічну проблему – розрив означуваного та означеного. Застосування поняття дискурсу як комунікативної ситуації продукування, сприйняття, передачі, відтворення, інтерпретації тощо постмодерністського тексту уможливило вивчення культурної ситуації, учасників комунікативного процесу, екстралінгвістичних чинників, тобто постмодерністського тексту в динаміці. Порушення зв'язків між означуваним й означеним, іншими словами, між дійсністю й текстом, у постмодернізмі є цілком природним з огляду на те, що «предметом постмодерністського дискурсу є текст» [9, с. 131]. Надання художньому текстові дискурсивного статусу належить до суперечливих позицій [7], проте навіть дослідники, що заперечують існування художнього дискурсу, стверджують, що «особливого обговорення заслуговує питання щодо застосування поняття «дискурс» до текстів творів

модернізму та постмодернізму, у яких чітко простежується тенденція до імітації дискурсивного процесу» [4, с. 45].

Отже, розглядаючи художні твори письменників-постмодерністів, авторів літературної казки, ми використовуємо на їх позначення поняття «постмодерністський дискурс». Постмодерністський дискурс літературної казки має особливості, зумовлені специфікою такого культурологічного феномена, як постмодернізм, та зануренням у специфічну комунікативну ситуацію.

Мета статті полягає у визначенні параметричних ознак – категорій – постмодерністського дискурсу літературної казки.

Дослідження категорій тексту і дискурсу триває кілька десятиріч, учені пропонують різноманітні типології текстових (В. А. Кухаренко, О. П. Воробйова, А. Ф. Папіна та ін.), текстово-дискурсивних (О. О. Селіванова) і дискурсивних (М. Л. Макаров) категорій. Однак типологія категорій постмодерністського дискурсу була розроблена в загальному вигляді лише в працях О. Лучинської, де запропоновано виокремлювати такі досить різнопланові параметри, як ігровий принцип, інтертекстуальність, цитатність, пародіювання, полістилістика / полісемантика [9, с. 35-50]. Проте такий підхід здається нам не досить обґрунтованим, тому що зазначено не всі параметри постмодерністського дискурсу літературної казки, а наявні певною мірою збігаються одне з одним.

Ми пропонуємо власний варіант типології категорій постмодерністського дискурсу, серед яких визначаємо такі.

1. *Діалогічність* – провідна категорія постмодерністського дискурсу, що передбачає суцільний діалог автор – текст – читач. Загалом діалогічність притаманна будь-якому типові дискурсу як «найважливіша інтегральна ознака» [11, с. 197], проте в постмодерністському вона виявляється саме на текстовому рівні. Сюди належать такі прийоми організації тексту, як діалог із читачем під час оповіді, авторські коментарі до основного тексту, внутрішні монологи, побудовані в діалогічній формі. Автор не лише звертається до читачів зі сторінок твору, а намагається, подолавши текстові обмеження, спілкуватися з читачем безпосередньо.

Діалогічність виявляється й у релевантності таких компонентів тексту, як передмова, післямова, коментар, примітки, посилання, що разом з основним текстом твору становлять макроструктуру постмодерністського дискурсу.

Якщо в художньому тексті загалом передбачено «відповідне розуміння» (М. Бахтін), то в постмодерністському дискурсі воно реалізовано повною мірою. Автор вступає в діалог із власним текстом, у тексті актуалізовано діалогічність на рівні синтаксичної організації, а читач постає інтерпретатором тексту, постійно дискутуючи з автором і текстом.

2. *Інтертекстуальність* як параметр постмодерністського дискурсу вказує на наявність внутрішніх текстуальних зв'язків постмодерністського тексту з іншими текстами світової культури – як на формальному, так і на змістовому рівні, це «онтологічна ознака будь-якого тексту (насамперед

художнього), що визначає його «вписаність» у процес літературної еволюції» [8, с. 25]. Наявність інтертекстуальних елементів для постмодерністського тексту ЛК є обов'язковою, тому що багатоплановість змісту здебільшого реалізується через актуалізацію міжтекстових зв'язків, образів, алюзій тощо. Одним із яскравих виявів цієї категорії вважаємо цитатність, що передбачає органічне поєднання оригінального авторського тексту з цитатами з творів різних авторів, які разом створюють новий текстовий простір. Подання цитат з інших текстів казок набуває за певних умов нового значення у відповідному контексті.

Крім того, автори-постмодерністи ЛК широко застосовують і трансформовані цитати, й алюзії, і пародіювання, скеровуючи читача на інтелектуальний пошук: семантична багатозначність тексту виявляється тільки через експлікацію всіх міжтекстових зв'язків.

3. *Варіативність* постмодерністського дискурсу ЛК тлумачимо як репрезентацію текстових фрагментів у різних варіантах змістового наповнення. Ці варіанти одночасно представлені в тексті за допомогою пунктуаційних знаків (тире, дужки). Текст постає нібито в процесі творення, а не в сталому вигляді: на синтаксичному рівні відтворено процес пошуку потрібного слова, думки, конструкції. Проте одночасно подання всіх можливих варіантів тексту, а не вибір одного з них уможливує різне прочитання й розуміння тексту.

Завдяки варіативності ми маємо не один текст, а декілька його варіантів. Отже, характерною рисою текстової варіативності є одночасна актуалізація всіх варіантів на противагу мовній варіативності, коли в тексті актуалізовано лише один із можливих варіантів мовної одиниці.

4. *Фрагментарність* у постмодерністському дискурсі ЛК передбачає специфічну реалізацію текстової категорії дискретності. Дискретність зумовлює членування тексту на фрагменти для адекватного розуміння реципієнтами, що пов'язано з особливостями дискретного сприйняття світу людиною. Однак у постмодерністських ЛК спостерігаємо розчленування тексту відповідно до інтенції мовця. Фрагментація в постмодерністській ЛК має подвійну природу: по-перше, вона є мовленнєвою актуалізацією синтаксичних одиниць, у результаті чого наявні сегментація й парцеляція; по-друге, вона є способом впливу на дійсність з метою її членування відповідно до авторського сприйняття. У другому випадку в тексті домінує креативна функція, і він набуває дискурсивності.

Фрагментація становить специфічну рису постмодерністського дискурсу ЛК, у якому домінують не правила текстотворення згідно із законами природної

мови, а комунікативний намір мовця, тобто екстралінгвістичний чинник.

5. *Карнавальність* як параметр постмодерністського дискурсу ЛК ґрунтується на ігровому аспекті мови. Так, В. Борботько зазначає: «Ігрова лінгвістична активність деформує відображення реальності і правила мови, усуваючи сталі стереотипи сприйняття та поведінки» [2, с. 79]. Прагнення позбавитися меж мови, знайти нові форми реалізації її потенціалу, створити нову мову для нової літератури приводить до текстуралізації мови, яка вже є не інструментом, знаряддям, а метою. Наслідками цього стають використання ненормативної лексики, суржику, порушення сполучуваності слів, змішування стилів мовлення тощо.

Більшою мірою в постмодерністському тексті ЛК репрезентовано такі форми мовної гри, які можна визначити як ігри з мовою або лінгвістичні ігри, тому що йдеться не лише про використання потенціалу мовних одиниць із метою створення естетичного ефекту через свідоме порушення мовних норм, а про оперування змістовими елементами.

Ігровий принцип створення постмодерністського дискурсу ЛК підкреслюють майже всі дослідники, вважаючи його провідним. Справді, специфікою цього типу художніх творів є постійна гра з мовою, на межі мовної норми, порушення норми й народження нових значень у поєднанні не поєднуваного. Проте в англійському постмодерністському дискурсі ЛК цей принцип реалізовано в карнавалі, провідними рисами якого є сміх, пародія, глузування, містифікації, використання різноманітних масок, балансування на межі реального й вигаданого світів. Однак карнавальність зумовлює й наявність елементів театральності, своєрідного театрального святкового дійства, привабливості якого в тому, що «карнавал обіцяє постійність свята» [3, с. 82]. Саме карнавальність відрізняє англійський постмодерністський дискурс ЛК, її вияви фіксуємо здебільшого в мовній грі та пародіюванні.

Отже, в англійському постмодерністському дискурсі ЛК провідними категоріями є діалогічність, інтертекстуальність, варіативність, фрагментарність та карнавальність. Проте саме карнавальність, зумовлена скеруванням тексту на театральне святкове дійство, актуалізує інші категорії, що мають вияви на структурно-семантичному та формально-граматичному рівнях тексту. Однак типологія категорій постмодерністського дискурсу ЛК є остаточно не розв'язаним питанням з огляду на складність і багатогранність досліджуваного феномена, що й визначає перспективу подальших наукових пошуків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Драма, поезма, роман / Р. Барт // Французская семиотика : От структурализма к постструктурализму. – М. : Прогресс, 2000. – С. 312–335.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин ; [прим. С. С. Аверинцева, С. Г. Бочарова]. – М. : Искусство, 1986. – 444 с.
3. Борботько В. Г. Принципы формирования дискурса : От психолингвистики к лингвосинергетике / В. Г. Борботько. – Изд. 2-е. – М. : КомКнига, 2007. – 288 с.
4. Брауде Л. Ю. Скандинавская литературная сказка / Л. Ю. Брауде. – М. : Наука, 1979. – 208 с.

5. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: український літературний посмодерн / Т. Гундорова. – К. : Критика, 2005. – 264 с.
6. Дымарский М. Я. Проблемы текстообразования и художественный текст : на материале русской прозы XIX-XX веков / М. Я. Дымарский – Изд. 3-е, испр. – М. : КомКнига, 2006. – 296 с.
7. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
8. Ильин И. Постмодернизм. Словарь терминов / Илья Ильин. – М. : Интрада, 2001. – 384 с.
9. Кондратенко Н. В. Дискурсивний статус художнього тексту як процесу і результату комунікативної діяльності / Н. В. Кондратенко // Актуальні проблеми металінгвістики : Збірник статей за матеріалами V Міжнародної наукової конференції. – Черкаси : Ант, 2007. – С. 220–222.
10. Кузьмина Н. А. Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка / Н. А. Кузьмина. – Изд. 4-е. – М. : КомКнига, 2007. – 272 с.
11. Липовецкий М. Н. Поэтика литературной сказки / М. Н. Липовецкий. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1992. – 569 с.
12. Лучинская Е. Н. Постмодернистский дискурс : семиологический и лингвокультурологический аспекты интерпретации : [монография] / Е. Н. Лучинская. – Краснодар : Кубанский университет, 2002. – 197 с.
13. Лучинская Е. Н. Постмодернистский дискурс : семиологический и лингвокультурологический аспекты интерпретации : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Е. Н. Лучинская. – Краснодар, 2002. – 329 с.
14. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – К. : ПУЛ, Фитосоцицентр, 2002. – 336 с.
15. Скоропанова И. С. Русская постмодернистская литература: новая философия, новый язык / И. С. Скоропанова. – СПб. : Невский Простор, 2001. – 416 с.
16. Старовойт І. М. Український постмодернізм у критичному та художньому дискурсах кінця ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук / І. М. Старовойт. – Львів, 2001. – 20 с.
17. Ярмыш Ю. Ф. О жанре мечты и фантазии / Ю. Ф. Ярмыш. – М. : Радуга, 1972. – № 11. – 241 с.

© Коляса О. В., 2012

Дата надходження статті до редколегії 22.05.2012 р.